

Bespreking van Marianne Boenink, *Boekenwijsheid. Filosofie, literatuur en politieke oordeelsvorming*, diss. UvA, 2000.

Margo Trappenburg (Universiteit Utrecht)

In 1986 verscheen van de hand van de classica-filosofe Martha Nussbaum (in Nederland inmiddels wijd en zijd bekend na diverse tv optredens bij onder meer Wim Kayser) een prachtig boek getiteld *The Fragility of Goodness. Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*. Nussbaum bespreekt in dat boek teksten van Plato en Aristoteles en tragedies van Aeschylus, Sophocles en Euripides. Zij betoogt dat er in de oude tragedies wijsheden besloten liggen die filosofen nogal eens over het hoofd zien. Zo zijn veel filosofen geneigd om keuzeproblemen te schematiseren tot 5-regelige dilemma's met A's en B's in de hoofdrol (A en B hebben beide een donorhart nodig. A is een lieve moeder van 2 kleine kinderen. B is een wereldberoemde violist. Er is maar één hart beschikbaar. Wie krijgt het en waarom?). Bij dergelijke dilemma's hoort een 'juiste oplossing' en de filosoof leidt de lezer daarheen via een heldere analyse vol goede argumenten. Nussbaum laat aan de hand van *Agamemnon* en *Antigone* zien dat niet elk keuzeprobleem een juiste oplossing heeft. Sommige keuzes zijn wezenlijk tragisch; in dergelijke situaties is ook het minst slechte antwoord nog moreel problematisch. Een intrigerend hoofdstuk in *The Fragility of Goodness* gaat over de verwording van Hecuba. Deze koningin van Troje raakt door de Trojaanse oorlog heel veel kwijt: haar man, enkele kinderen, haar vrijheid, haar rijkdommen. Zij blijft echter aanvankelijk een goede, loyale zij het zeer ongelukkige vrouw. Maar als ook haar twee jongste kinderen op gruwelijke wijze aan hun einde komen verandert haar karakter. Zij neemt wraak op de man die haar zoontje vermoord heeft door zijn twee jonge kinderen om het leven te brengen. Goedheid is kwetsbaar, is de les die Nussbaum daaruit trekt. Het leven kan goede mensen niet alleen kapot maken, maar ook veranderen in slechte mensen.

Nu zijn dat waardevolle inzichten en als je die kunt opdoen door het lezen van een mooie analyse van een Griekse tragedie, is dat helemaal prachtig. Nussbaum suggereert evenwel dat je de betreffende inzichten eigenlijk *alleen maar* uit tragedies of andere literatuur kunt halen en dat lijkt een nogal boude veronderstelling. Nussbaum lijkt bovendien soms van mening dat lessen die je leert uit literatuur vrijwel *altijd* van diepe wijsheid getuigen en ook dat is lang niet altijd waar. Zo vind ik sommige lessen die Nussbaum ons wil laten leren uit het oeuvre van Henry James in *Love's Knowledge* (1990) bepaald onaantrekkelijk. Nussbaum wijst er in dat boek herhaaldelijk op dat de volle werkelijkheid veel ingewikkelder is dan reductionistische ethici ons willen laten geloven. In schematische A en B dilemma's gaat het er alleen maar om dat A of B de juiste keuze maakt, maar in de volle werkelijkheid gaat het volgens Nussbaum om nog veel meer. Een goede persoon in de boeken van James maakt niet alleen de juiste keuze, die doet dat ook op het juiste moment, met de juiste gevoelens, met de juiste woorden en de juiste gelaatsuitdrukking. Als gewone sterveling voel ik mij met een dergelijke morele opdracht sterk overvraagd. Niet alles in het leven is *moreel* relevant en het leven wordt niet leuker als we dat wel zo gaan zien.

Tot zover Nussbaum en dan nu naar Marianne Boenink, wier proefschrift een kritiek vormt op het werk van Nussbaum. Boenink begint met een systematische uiteenzetting over de hierboven aangeduide these van Nussbaum: literatuur bevat diepe wijsheden, omdat schrijvers, anders dan filosofen, niet reductionistisch te werk gaan en het volle leven laten zien; het is dus vaak beter om literatuur te lezen dan moraalfilosofische verhandelingen. Volgens Boenink is deze these in zijn algemeenheid onhoudbaar. Dat Nussbaum haar toch overtuigend weet te brengen komt door een selectieve keuze van aangehaalde literaire en filosofische teksten: filosofen als Plato en Rawls presenteren inderdaad een schematisch beeld van de werkelijkheid, dat scherp contrasteert met dat van Sophocles of Henry James. Dat

hoeft echter niet te gelden voor bijvoorbeeld conservatieve, communitaristische of postmoderne denkers. Boenink stelt daarom voor in haar proefschrift een conservatieve filosoof onder de loep te nemen in de persoon van Michael Oakeshott (1901-1990) en diens werk te vergelijken met een eveneens conservatieve romanschrijver in de persoon van Evelyn Waugh (1903-1966). Als er iets waar is van de these van Nussbaum, dan zouden we dat moeten kunnen zien door een dergelijke vergelijking van 'most similar cases'. Boenink richt zich bovendien, anders dan Nussbaum, primair op de inzichten die de door haar geselecteerde auteurs bieden in *politieke* oordeelsvorming.

Ik moet zeggen dat ik na een paar hoofdstukken al volledig overtuigd was door Boeninks kritiek op de algemene these van Nussbaum. Niettemin is *Boekenwijsheid* ook verder leuk om te lezen. De literair-filosofische analyses van de vier geselecteerde teksten, *On Human Conduct* en het essay 'The Masses in Representative Democracy' van Oakeshott en *Brideshead Revisited* en *Scoop* van Evelyn Waugh leveren bijna net zulke mooie beschouwingen op als Nussbaum's bespiegelingen over Plato, Euripides en Henry James met één belangrijk verschil. Nussbaum kiest haar teksten altijd omdat zij de inzichten die daaruit spreken waardevol vindt, dan wel, een enkele keer, omdat zij die inzichten abject vindt, terwille van het contrast. Boenink heeft een systematische selectie van teksten gemaakt en analyseert daarom teksten waar ze inzichten uit destilleert die ze enigermate waardeert, half waardeert, voor driekwart afwijst enzovoort. Dat maakt haar boek een slag minder gepassioneerd dan het werk van Nussbaum, maar daar staat een wat analytischer beoordeling tegenover die ook voordelen biedt.

Aardig is bijvoorbeeld de beschouwing over 'The Masses in Representative Democracy', een vrijwel vergeten opstel geschreven als een verhaal over de strijd tussen gepersonifieerde historische abstracties. Oakeshott neemt in dit essay stelling tegen de in zijn tijd wijd verbreide gedachte dat de massamens het in Europa voor het zeggen zou hebben gekregen. Zijns inziens is er na de Middeleeuwen in Europa sprake geweest van een geleidelijk terrein winnend individualisme dat heeft geleid tot een toename van autonome keuzevrijheid op allerlei manieren en allerlei terreinen (rechten, plichten en verantwoordelijkheden, representatieve democratie). Voor sommige mensen betekende die opkomst van het individualisme echter vooral de vernietiging van vaste waarden en structuren. Zij konden niet overweg met de autonome keuzevrijheid en daarbij horende instituties. Deze anti-individen creëerden eigen instituties en mechanismen die een tegenwicht vormden voor het individualisme (mandaatsvertegenwoordiging, ruimte voor leiderschap, sociale rechten, radicaal egalitarisme). "Als deze korte geschiedenis juist is (...) kan de diagnose dat de massamens oppermachtig is geworden worden vertaald in de diagnose dat het anti-individu er in is geslaagd alle verschijnselen van individualiteit te onderdrukken." Zulks is echter geenszins het geval. "De opkomst van de massamens blijft een bijproduct, een afgeleide van de opkomst van het individu. Zonder de vergaande invloed van het individu op de Europese cultuur zou deze massamens niet eens hebben bestaan." (p. 137-138).

Nuttig is ook het inzicht dat Boenink destilleert uit *Scoop*, een satirische roman over de journalistiek, de politiek en de diplomatie (sowieso is het prettig om eens een literair-filosofische verhandeling te lezen over een roman met humor). Waugh schetst in deze roman, net als in *Brideshead Revisited*, een wereld die in grote verwarring verkeert over normen en conventies. In *Brideshead* vindt de hoofdpersoon uiteindelijk toch zin en samenhang door een bekering tot het rooms katholieke geloof; in *Scoop* is van een dergelijke wending naar het transcendente nog geen sprake: daar duurt de verwarring voort. Boenink constateert echter dat Waugh's keuze voor satire impliceert dat er toch nog meer coherentie schuilt in het moderne leven dan men zou denken. Het feit dat mensen kunnen lachen om een ongepaste mengeling van morele codes geeft aan dat er nog wel zoiets als een gemeenschappelijk referentiekader bestaat; als dat niet zo was zou een mengeling immers niet meer treffen als komisch.

Op basis van haar vier analyses betoogt Boenink dat literatuur en filosofie veel meer op elkaar lijken dan Nussbaum denkt. Zowel filosofen als literatoren doen een beroep op de verbeelding van de lezer (Plato's grot en Rawls sluier van onwetendheid zijn *beelden* die blijven hangen). Zowel in filosofie als in literatuur is voorts sprake van 'complexiteits-reductie'. Om iets van betekenis te kunnen bieden moet een tekst een bepaald beeld geven van de volle werkelijkheid. Je kunt wel spreken over meer of minder 'complexiteits-reductie' maar dat onderscheid valt niet samen met het verschil tussen filosofisch en literair. Boenink betoogt ten slotte dat teksten ons kunnen oefenen in politieke oordeelsvorming en dat teksten daar het best in slagen als zij een niet al te dwingend interpretatiekader bieden. Een rigide tekst met als strekking dat alle politiek klassenstrijd is zal niet leiden tot genuanceerde oordeelsvorming. Een wat soepeler tekst kan dat wel doen, terwijl een tekst die alleen maar chaos laat zien, helemaal geen houvast biedt bij politieke oordeelsvorming.

Een overtuigende kritiek op Nussbaum, een serie mooie analyses van goeddeels vergeten teksten en een aardige conclusie. Kortom een mooi proefschrift.